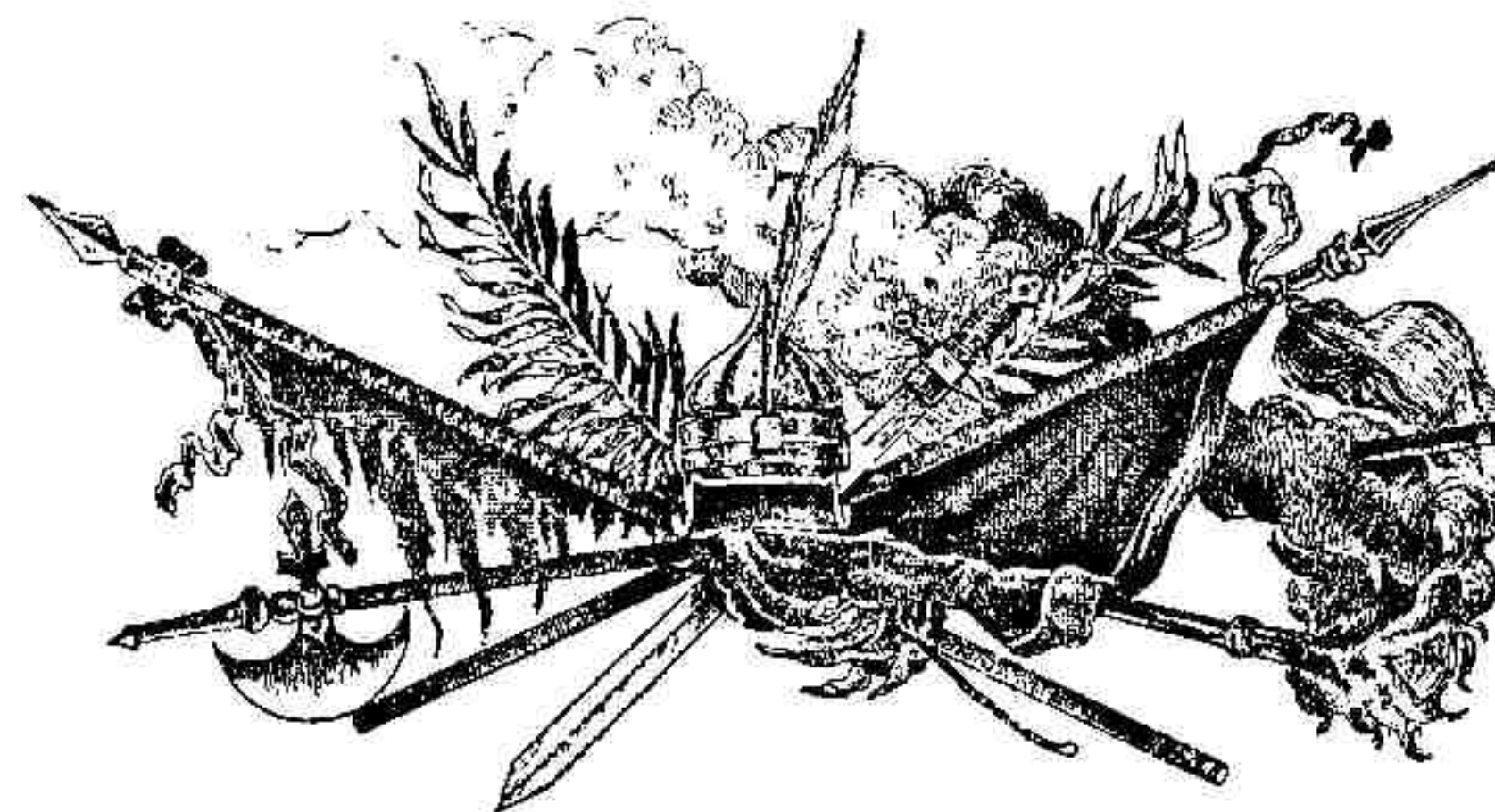

Мил. М. Михайловичъ
д-ръ генералъ отъ С. Х. С. армия

Сръбската гаубична артилерия, дадена на българитѣ при об- садата на Одринъ въ 1913. г. *)

Като началникъ на сръбската гаубична артилерия, която бѣше дадена на българитѣ за обсадата на Одринъ, намирамъ за нужно да изнеса нѣкои данни, които могатъ да представляватъ интересъ при написване историята на войната 1912/13. год.

I. Нашата (сръбска) гаубична артилерия, съ която влѣзохме въ война съ Турция въ 1912. г.

Отъ тая артилерия имаме всичко единъ гаубиченъ артилерийски полкъ отъ 6 батареи, отъ които петъ гаубични и една мьорзерова. Полка имаше две отдѣления, всѣко по три батареи. Въ първото отдѣление и тритѣ батареи бѣха гау-

*) Следващата статия представлява интересъ за военния историкъ и читателъ въ много отношения. Първата ѝ частъ се превежда и дава издѣло, а отъ втората — само характерни извадки, за да се видятъ настроенията и психиката на тогавашнитѣ ни съюзници. Както читателя ще забележи, автора е пусалъ въ ходъ цѣлата си фантазия, за да ни упижеа съ хиляди предположения, измислици и фактически грѣшки — основата на цѣлото му изложение. Преди да се мине година, навѣрно операциитѣ около Одринъ ще бждатъ издадени отъ В. И. К. и тамъ всичко ще се види въ истинската му свѣтлина. — Ред. В. И. Сб.

бични, а въ второто — две гаубични и една мьорзерова. Материалната част бѣше модель 97., скорострелна, доставена отъ фабриката Шнайдеръ въ Франция. Муниции батареитѣ имаха обикновени гранати, фугаси и шрапнели. Калибѣра на гаубицитѣ бѣше 12 см., а на мьорзеритѣ — 15 см. Тежината на снарядитѣ: на гаубицитѣ — 16.5 кгр., а на мьорзеритѣ 32 кгр. Бързината на стрелбата 3—4 изстрела въ минута.

Прибори за стрелбата — обикновени диоптри, а за коса стрелба — пикети. Зарядни (барутни) пълнения имаше 5. Изстрела раздвоенъ. Далечната на изстрела на гаубицитѣ — 6.200 м., а на мьорзеритѣ — 3.300 м. Материала доста тежъкъ и трудно превозимъ; запряжкитѣ — конски. Полка имаше свои колони: муниционна и продоволствена.

Въ тая война полка бѣше така разпредѣленъ: щабътъ на полка, щабътъ на първо отдѣление, 1. гаубична и 6. мьорзерова батарея, съ съответнитѣ части отъ муниционната и продоволствената колони, бѣха въ състава на I. армия и образуваха нейната гаубична артилерия.

2. гаубична батарея, съ съответнитѣ части отъ муниционната и продоволствена колони — въ състава на II. армия.

Щабътъ на 2. отдѣление съ 4. и 5. гаубични батареи и съответнитѣ части отъ муниционната и продоволствена колони — въ състава на III. армия, като образуваха нейната гаубична артилерия.

3. гаубична батарея — въ състава на Избърската армия.

Следъ падането на Битоля, 19. ноемврий 1912. г., цѣлата гаубична артилерия, освенъ 2. гаубична батарея, въ втората половина на месецъ декемврий 1912. г. бѣше събрана въ Нишъ да се попълни, уреди и превържи съ новата материална частъ, която въ това време бѣше вече почнала да пристига отъ Франция презъ Солунъ за Нишъ.

II. Превържжането на гаубичната артилерия и приготвление за тръгването къмъ Одринъ

По всички разпореждания, които идѣха отъ нашето (сръбско) главнокомандване бѣше явно, че гаубичната ни артилерия, щомъ привирши превържжането си, ще бжде изпратена за обсадата на Одринъ. Нарочно бѣ наредено най-скоро да бждатъ готови четири батареи 120 м. м. и две 150 м. м. мод. 1910. г. отъ новия материалъ, съ по 2.000 снаряда на батарея и щомъ всичко се приготви да се уведоми главното командване и всѣкидневно да се праща донесение за извършеното превържжане.

Отъ новия материалъ мод. 1910, поржчанъ въ Франция, трѣбваше въ Нишъ да се приематъ 8 гаубични батареи 120

м. м. и две 150 м. м. гаубични съ по две хиляди снаряда на батарея.

Новия материалъ пристигна отъ Франция въ разглобенъ видъ, сглобяването му ставаше въ Нишъ, а лабораторното пълнене на мунициитѣ — въ обсадния артилерийски паркъ на крепостта. За извършване на това, отъ управлението на техническия заводъ въ Крагуевацъ бѣха изпратени заглавно временно специалисти, нуждия материалъ и бѣ инсталирана работилницата.

За превържжането се работѣше, току речи, безъ почивка и първата 120 м. м. гаубична батарея бѣше монтирана въ края на януарий 1913. г.; на нея се почна обучението на началническия кадъръ и останалитѣ чиновци. Въ това време вече се получи нареждането отъ главното командване: четири гаубични батареи 120 м. м. и две гаубични батареи 150 м. м. съ по 2.000 снаряда на батарея да бждатъ изпратени за обсадата на Одринъ, щомъ бждатъ готови. Войници, добитъкъ и коли за тия батареи щѣха да бждатъ употребени тия отъ досегашнитѣ батареи на гаубичния артилерийски полкъ, а колкото не достигатъ, веднага ще се изискатъ. Съ този новъ гаубиченъ материалъ се получиха литографиани: кратко упътване съ описание на материала и мунициитѣ, действие при орждията и таблици за стрелбата.

Къмъ обучението се пристъпи веднага, изработи се проектъ за прекарване известно число стрелби противъ укрепени обекти въ околността на Нишъ — „Детлякъ“ и „Марково кале“, да може началническия кадъръ и войницитѣ да се запознаятъ по-добре съ работата при орждията и тѣхната мунициия.

Особеноститѣ на тоя новъ гаубиченъ материалъ мод. 1910 сж тия: материалъ скоростреленъ съ щитове, най-свършени мѣрни прибори за коса стрелба, точностъ на стрелбата до най-голѣма степенъ, фугаснитѣ снаряди съ силно разрушително и фугасно действие, шрапнелитѣ съ голѣмо число куршумчета, заряда въ гилзи. Най-голѣмата далечина при 120 м. м. гаубици е 7.100 м., а при 150 м. м. гаубици — 8.100 м. Бързината на стрелбата въ минута: при 120 м. м. гаубици — 10 изстрела, а при 150 м. м. гаубици — до 5 изстрела. Материала лекъ, подвиженъ и лесно преносимъ, работенъ въ фабриката Шнайдеръ — въ Франция.

На 3. февруарий 1913. г. дойде отъ София въ Нишъ българския артилерийски инженеръ полковникъ Цвѣтковъ, като пратеникъ на българското правителство, съ редовни документи, да му се предадатъ, споредъ писменото споразумѣние между сръбското и българското правителства, веднага четири 120 м. м. и две 150 м. м. — всички гаубични батареи мод. 1910. съ по две хиляди снаряда на батарея, и то само материалната частъ, безъ началнически кадъръ, вой-

ници и запряжки, защото всичко това ще даде България и даже и затова било всичко готово. По тоя случай, полков. Цвѣтковъ ми намекна, че тая артилерия трѣбва да се пренесе колкото е възможно по-скоро до Свиленградъ (ж. п. станция). Отговорихъ му, че въ тоя смисълъ нѣмамъ никакво нареждане отъ нашето главно командване, но имамъ нареждане да формирамъ напълно тия шестъ батареи, за което работя усилено, следователно, не мога да дамъ материалната частъ въ негово разпореждане.

Той бѣше много изненаданъ отъ моя отговоръ и наново почна да ми показва писменото пълномощно и споразумѣнието между сръбското и българското правителства за отстъпването на тоя материалъ, като ми казваше, че като съюзникъ, трѣбва да изпълня това нареждане. Повторихъ му, че не мога да направя това до тогава, до като не получа нареждане отъ сръбското главно командване, а той за всичко това нека да донесе на българското правителство и главно командване. По тоя случай казахъ, че и самъ азъ ще донеса за всичко на сръбското главно командване и отговора, който ще получа, ще му съобща. Той искаше да присъствува на телефонния разговоръ по тоя случай съ главното командване, за да може веднага да съобщи резултата на своето правителство и главно командване съ шифрована телеграма, понеже имаше писмено разрешение да може да се ползува отъ нашия телеграфъ и телефонъ. Отговорихъ му, че това не може да бѣде по много причини, но да дойде същия денъ, следъ обѣдъ, въ 17 ч., за да му съобща отговора, който ще получа.

И противъ това той почна да негодува, като ми казваше, че тоя въпросъ е разрешенъ въ положителенъ смисълъ, че самъ той е съюзнически представителъ и, следователно, по същия въпросъ отъ него не трѣбва нищо да се крие. Учиво му отказахъ, че всичко това знамъ, но, при все това, не мога да удовлетвори желанието му и нека дойде при менъ въ опредѣленото време. Полковникъ Цвѣтковъ излѣзе отъ моята канцелария доста сърдитъ и неразположенъ, като каза, че за тая моя постъпка той ще донесе въ София.

Следъ неговото излизане веднага потърсихъ телефонна връзка съ главното командване въ Скопие; на телефона се яви войводата Мишичъ, тогава генералъ и помощникъ на началникъ щаба на главното командване. Като го уведомихъ за всичко и като замолихъ да не се допушта, въ никакъвъ случай, предаването само на материалната частъ, защото следъ свършването на войната българитѣ ще използватъ батареитѣ, и отъ морална гледна точка това е унизително за сръбската армия, но да се изпратятъ обещанитѣ батареи напълно формирани т. е. съ сръбски началнически кадъръ, войници и запряжки, той ми каза: „Г-нъ Михайловичъ, вашата

постъпка спрямо българския полковникъ е правилна и коректна; вашитѣ съображения сж вѣрни. Известно ми е, че по отношение на българитѣ за нашия новъ гаубиченъ материалъ има известно решение, но азъ ще направя всичко възможно предъ воеводата Путникъ да се измѣни то, колкото е възможно, споредъ вашето предложение, съ което азъ съмъ напълно съгласенъ. Отговоръ по тоя въпросъ очаквайте днесъ следъ обѣдъ, между 16 и 17 ч.“. Азъ още веднѣжъ замолихъ генерала да се заеме най-енергично и му благодарихъ за всичко това.

Следъ тоя разговоръ отидохъ лично при тогавашния началникъ на Моравската дивизионна областъ, стария и уважаемъ генералъ Никодия Стефановичъ, уведомихъ го и го помолихъ и той лично да говори по телефона съ воеводата Путникъ и военния министъръ въ смисълъ да не се дава на българитѣ само материала, но и ние да идемъ съ него. Като чу това, той ми каза: „Слушай ти, топчия, всичко което ми казвашъ, не мога да вѣрвамъ. Но кой би могълъ подобно нѣщо да обещае и какво въ края на краищата би излѣзло. Би изглеждало, че ние сме неспособни и че се плашимъ отъ войната. Нима при такъвъ важенъ случай, отъ който зависи изхода на войната, (а българитѣ безъ нашата помощъ никога не ще да могатъ да взематъ Одринъ), да не взематъ участие съ нашитѣ най-модерни оржия, та да свършимъ войната, колкото е възможно по-скоро. Знамъ азъ защо българитѣ искатъ само материала — за да могатъ да говорятъ сетне, че ние, въ действителностъ, не сме имъ давали никакви подкрепления, освенъ материалъ. Ще направя всичко и предъ главното командване, и предъ военния министъръ, а също и предъ правителството, тая работа да се осуети. Иди приготвявай полка си и при обсадата на Одринъ гледай добре да покажешъ образа на нашата артилерия, която е известна и прославена по цѣль свѣтъ“.

Въ 15.30 ч. получихъ първото писмено нареждане отъ главното командване — на българския пратеникъ полковникъ Цвѣтковъ да се предостави на разположение искания материалъ и мунции, и колкото е възможно да се пренесе по-скоро въ България. Заедно съ това се заповѣдва отъ останалия новъ гаубиченъ материалъ, колкото е възможно, да се формира по-скоро: щабъ на отдѣление и три 120 м. м. гаубични батареи съ по 2,000 снаряди на батарея. За формирането на това отдѣление да се употреби началнически кадъръ войници, запряжки и кола отъ досегашния гаубиченъ артилерийски полкъ.

Това нареждане бѣше поразяюще за мене като командиръ на гаубичния полкъ, защото видѣхъ, че всичкитѣ ми молби нѣмаха успѣхъ и че нашия новъ гаубиченъ материалъ, най-модернитѣ оржия и мунции, трѣбва да бждатъ дадени

на българитѣ, за да ги използватъ за себе си. Мислихъ какво и какъ да постъпя за да мога да осуея това и какъ и по какъвъ начинъ да съобща на полка.

Въ 16. 30 часа дойде отъ главното командване друга заповѣдь, съ която се надежда: „Заедно съ гаубичния материалъ, предназначенъ за обсадата на Одринъ, да заминатъ командира на гаубичния полкъ съ своя щабъ, всички началствующи лица и войници, предвидени за формирането на четритѣ гаубични батареи 120 м. м. съ най-необходимото число отъ войсковия обозъ. Запряжки да не се взематъ, защото тѣхъ ще ги дадатъ българитѣ. За дветѣ 150 м. м. батареи остава въ сила първото нареждане т. е. да се предадатъ на българитѣ оржията съ раклитѣ и мунициитѣ“

Макаръ че това второ нареждане да бѣ малко по-благоприятно за насъ, но все пакъ две наши батареи отъ най-големъ калибъръ трѣбваше да се отстъпятъ на българитѣ. Мислихъ какъ и по какъвъ начинъ да осуея и това. Началнически кадъръ и хора нѣмахъ достатъчно въ полка за тия две батареи, затова се обърнахъ къмъ тогавашния командиръ на крепостния артилерийски полкъ, сегашния армейски генералъ г. Мирославъ И. Милосавлевичъ, който сжщо бѣше получилъ заповѣдь съ частъ отъ полската артилерия — 10 оржия, да вземе участие при обсадата на Одринъ. Като мусъобщихъ всичко, помолихъ го да ми помогне съ началнически кадъръ и войници за формирането и на другитѣ две 150 м. м. батареи. Това мое предложение той посрещна съ голѣма радостъ и ми даде на разположение нуждния началнически кадъръ и войници, каквито имаше въ достатъчно количество.

Въ 17 ч. дойде въ канцеларията българския полковникъ Цвѣтковъ и искаше да му съобща отговора на нашето главно командване. Съобщихъ му, че е разпоредено: съ материала да тръгне: моя щабъ, началнически кадъръ и войницитѣ съ четиритѣ батареи 120 м. м., а съ дветѣ 150 м. м. колкото имаме. По тоя случай му напомнихъ, че имаме известна частъ началнически кадъръ и хора и за тия две батареи, а колкото недостигнатъ ще ги попълнимъ отъ друго мѣсто, а въ краенъ случай съ тия две батареи ще действуватъ съвмѣстно сърби и българи, или отъ време на време ще се смѣняваме. Всичко това ще зависи отъ продължението и упоритостта на борбата. Главно е батареитѣ да се приготвятъ за действие, всички останали въпроси, като добри съюзници, ще уредимъ около Одринъ. Полковникъ Цвѣтковъ не бѣше доволенъ отъ тия мои отговори, особено това, което му съобщихъ като нареждане отъ главното командване, което е противно на по-раншното споразумѣние и на основание на което той, въ качеството си на пратеникъ, е дошълъ да приеме материала и да го препрати.

Той твърдѣше, че споредъ упътванията, които е получилъ, това не може да бжде и че той и следъ това остава на своето искане — материала въ най-скоро време да му се даде на разположение и да се препрати за Свиленградъ. Азъ му напомнихъ, че вѣроятно трѣбва да има нѣкое измѣнение въ споразумѣнието между нашето и българското правителства и между върховнитѣ командвания, иначе нашето главно командване не би издало подобно нареждане и вѣроятно и той може отъ София да получи допълнително нареждане въ тоя смисълъ. Важно е въ случая да се работи по-енергично върху подготовката на батареитѣ и лабораторната подготовка на мунициитѣ, за да можемъ въ най-скоро време да почнемъ превозването.

Той ми каза, че въ Нишъ ще остане още единъ-два дена и ако до това време не получи допълнително нареждане по тоя въпросъ, ще бжде принуденъ да се върне въ София и да докладва устно. Замоли ме да обходи формиранитѣ вече наши батареи въ време на обучение, мотивирането на батареитѣ и лабораторната работа. На това му отговорихъ много любезно и му казахъ, че лично ще го съпровождамъ. Тоза обхождане условихме за другия денъ, предъ обѣдъ.

Презъ течение на него денъ получихъ отъ главното командване нареждане: да се почне веднага пренасянето на батареитѣ, назначени за Одринъ, а проектиранитѣ стрелби въ околността на Нишъ да се изоставятъ. Понеже лабораторната подготовка на мунициитѣ вървѣше доста бавно, за да не би батареитѣ да тръгнатъ безъ муниции и тъй като ми бѣше нужно време за довършване на обучението, помолихъ главното командване да отложимъ пренасянето на батареитѣ до тогава, до като поне бжде готовъ тѣхния шаржъ. *) Това мое предложение бѣше възприето отъ главното командване съ уговорка да се побърза съ лабораторната подготовка на мунициитѣ и да се извести когато почне пренасянето. Остатъкътъ отъ муниции, до 2,000 снаряда на батарея, ще се допълни подъ Одринъ, което азъ преди тръгване отъ Нишъ трѣбва да уредя. На другия денъ обходахъ заедно съ полковникъ Цвѣткова новоформиранитѣ наши 120 и 150 м.м. гаубични батареи. Като наблюдаваше работата и като разпитваше по-отдѣлно началствующитѣ лица и войницитѣ, особено мѣрачитѣ за мѣрнитѣ прибори, той ми каза: „Действително виждамъ, че вашитѣ хора за кратко време сж достигнали голѣмъ успѣхъ и сж много добре запознати съ манипуляцията съ новия гаубиченъ материалъ. Действието на тия оржия ще усетятъ скоро и добре турцитѣ; това ще ускори падането на Одринъ“. Следъ обиколката на обучението,

*) Нуждното число снаряди за една батарея за еднодневенъ бой.

обходихме лабораторната подготовка на мунициите и монтирането на материала. Отъ всички работи, особено отъ бързината и точността въ работата, той бѣше много доволенъ и по тоя случай ми намекна, че той очаква като положително да може следъ 2—3 дена да почне пренасянето. Отговорихъ му, че нѣма причина за задръжка, че имамъ нареждане отъ главното командване пренасянето да почне веднага щомъ батареите бждатъ попълнени съ шаржъ и, въобще, че неудобно би било батареите да се пренасятъ безъ муниции. На това той ми отговори: „г-нъ подполковникъ, не е толкова неудобно, защото вие ще имате доста време докато стигнете на опредѣления ви секторъ, до като извършите поставянето на батареите и пр., а до това време ще пристигне не само шаржа, но и всичката ви мунициа. Азъ пакъ ви напомнямъ, че много е необходимо да се изпрати материала по-скоро, защото нашия началнически кадъръ и войниците очакватъ вече нѣколко дена да го получатъ и по възможностъ по-скоро да го приведатъ въ действие. Трѣбва да забележа, че на отредения за тоя материалъ секторъ разполагаме съ много малко обсадна артилерия и опасно е да не би турците да нападнатъ това мѣсто и да скжсатъ обсадния поясъ“. На въпроса ми получилъ ли е допълнително нареждане отъ София следъ направеното донесение, ми отговори: „Още не съмъ получилъ никакво нареждане, освенъ това, че ми се съобщи, че нашите най-силни локомотиви сж изпратени въ Царибродъ да взематъ вашите транспорти съ гаубичния материалъ и въ най-скоро време да го пренесатъ въ Свиленградъ. Значи, въ сила остава първото нареждане, затова ви моля да се заловите за тая работа, за да може първия транспортъ, при товаренето на който и азъ искамъ да присѣтствувамъ, та да може въ срокъ отъ 48 часа да тръгне, за да не стоятъ напраздно нашите машини въ Царибродъ.“

Отговорихъ му, че схващамъ много добре създаденото положение и ще направя всичко възможно да се побърза съ лабораторната подготовка на мунициите, за което ще наредя да се работи и нощя, но по донесенията, които имамъ отъ управителя на нашата пиротехника, батареите съ шаржа не могатъ да бждатъ снабдени по-рано отъ 13. февруарий, което значи, пренасянето, при най-благоприятенъ случай, може да почне едва на 14.—15. февруарий.

Той ме замоли да направя всичко за да се ускори работата, а самъ той щѣлъ да остане въ Нишъ още 1—2 дена, та да може да присѣтствува лично при първото товарене. И, наистина, той остана въ Нишъ още 2 дена и презъ денъ идваше по нѣколко пѣти при менъ, а по нѣкога и у дома ми, като настояваше да се започне по-скоро пренасянето.

Следъ два дена, привечерь, полк. Цвѣтковъ дойде въ канцеларията и ми съобщи, че има заповѣдъ да се върне сжщата вечеръ въ София и че българите очаквали първия транспортъ въ срокъ отъ 3 дена. Взехъ предвидъ неговото съобщение и му обещахъ да направя всичко възможно щото пренасянето да почне по възможностъ по-скоро.

На въпроса ми има ли нѣкакво нареждане по донесението, което изпрати отъ Нишъ, отговори ми: „Моля ви само побързайте съ пренасянето, а за всичко друго ще се споразумѣемъ когато дойдете въ Свиленградъ. За тръгването на първия транспортъ, както и за последующите, известявайте ми лично въ София“.

Отъ тоя отговоръ разбрахъ, че полк. Ц. е поучилъ по-опредѣлени допълнителни нареждания въ смисълъ на ония отъ нашето главно командване, но не искаше да ми каже; това разбрахъ отъ добрите му обноси спрямо мене и отъ сърдечната раздѣла, когато ми подаде ржка и ми каза: „До скоро виждане въ Одринъ“.

Презъ това време нашата крепостна артилерия, назначена за обсада на Одринъ, бѣше вече привършила всички приготовления и по нареждане на главното командване почна пренасянето ѝ за Свиленъ градъ.

II. Пренасянето на сръбската гаубична артилерия за Одринъ

Всички приготовления за пренасянето бѣха привършени на 15. февруарий по обѣдъ, за което се изпрати съобщение до главното командване въ Скопие, което, заповѣда: „Пренасянето на гаубичната артилерия, назначена за обсадата на Одринъ, да почне веднага съ желѣзницата отъ Нишъ до Свиленградъ, кждето началника на гаубичната артилерия ще получи допълнителни разпореждания отъ началника на 8. п. Тунджанска дивизия, въ състава на която влиза. За тръгване на единични транспорти отъ Нишъ и за пристигането имъ въ Свиленградъ да се съобщава телеграфически въ гл. командване“.

Споредъ плана за пренасяне нашата гаубична артилерия отъ Нишъ до Свиленградъ бѣха предвидени два влака. Тръгването на влаковете бѣше нагласено нарочно, съ цель да видятъ българите, че имъ идваме фактически на помощъ за превземането на Одринъ, за което презъ това време тѣ най-много говорѣха, и безъ чието падане войната не би се свършила.

Съ първия влакъ, който тръгна отъ Нишъ презъ нощта на 16. срещу 17. февруарий, тръгнахъ и азъ, за да получа нареждания въ Свиленградъ отъ началника на 8. Тунджанска дивизия и да организирамъ по-нататъшната работа.

Материала се пренасяше въ отворени вагони, а хората и добитъка — въ затворени. За офицеритѣ имаше по единъ пжтншки вагонъ втора класа. Първиятъ транспортъ тръгна отъ Нишката гара на 16. февруарий въ 22 ч., а втория въ 24 ч., но поради голѣмия снѣгъ и развалата на машинитѣ, първия влакъ стига въ Царибродъ едва на 17. февр. въ 9 ч. Царибродската гара бѣше съвсемъ праздна. Влака бѣ прича- канъ отъ коменданта на гарата — единъ старъ български артилерийски подполковникъ, началника на гарата, комисаря на полицията и представителя на сръбската ж. п. дирекция — Младеновичъ. Щомъ влака спрѣ, всички се приближиха и поздравиха не особено любезно, а коменданта на гарата ми съобщи, че нашия влакъ може да остане на гарата само 10 минути и следъ това веднага да продължи пътя си за София съ бълг. машина, защото нареждането е транспортитѣ съ гаубичния материалъ да се спиратъ колкото е възможно по-малко по гаритѣ. На това негово заявление му казахъ, че е необходимо въ Царибродъ да останемъ толкова, колкото е нужно офицеритѣ, а особено войницитѣ, които стояха въ студени вагони, да похапнатъ нѣщо топло, а добитъка да се напои, което не може да стане за 10 мин. Това той самъ съзна и каза, че можемъ да останемъ малко по-дълго, но въ всѣки случай да бързае. Наредихъ нужното и съ офицеритѣ тръгнахме за ресторана, за кждето тръгнаха и представителитѣ на властѣта, които ни причакаха на гарата. Преди да влѣземъ въ ресторана къмъ менъ се приближи представителя на нашата ж. п. дирекция и ме помоли да отидемъ съ него въ канцеларията му да ми съобщи нѣщо. При влизането въ канцеларията му, която бѣше до тази на полицейския комисаръ, като затвори вратата, каза ми: „Моля ви, г-нъ подполковникъ, говорете по-низко, защото съмъ убеденъ, че ни подслушватъ“, а сетне ме запита: „Истина ли е, че ние т. е. нашата държава, е продала този материалъ на българитѣ“. Отговорихъ му, че това не е истина но, че ние идваме на помощъ на българитѣ, като съюзници, доказателство на което сме ние офицеритѣ и нашитѣ войници. Той бѣше много доволенъ отъ тоя отговоръ и ми каза: „Е, сега ми поотлекна, като чувамъ това отъ васъ, защото българитѣ миналата нощъ съобщиха официално на всички свои власти и на населението, че отъ днесъ ще почне пренасянето за Одринъ на новия гаубиченъ материалъ и мунции, които купили отъ Сърбия. По тая причина тѣ издадоха заповѣдъ въ смисълъ, че презъ време на преминаването на влаковетѣ съ материалитѣ и при спирането имъ по гаритѣ, никой да не се приближава къмъ тѣхъ, освенъ официалнитѣ органи, което видѣхте тукъ на Царибродската гара.“

Следъ това отидохме въ ресторана, кждето нашитѣ офицери заедно съ българскитѣ представители седнаха на маситѣ

и закусваха. Презъ това време нашитѣ подофицери и войници, всички въ ново облѣкло, стоейки край влака, изпѣха нѣколко патриотически пѣсни.

Нашия влакъ потегли отъ Царибродъ на 17. февруарий, въ 9 ч. 30 м., изпратенъ отъ сжщитѣ лица, безъ каквато и да е сърдечностъ, тегленъ отъ две голѣми български машини. Презъ време на пжтуването отъ Царибродъ до София нашитѣ войници пѣха, особено на гаритѣ, гдето влака спираше. Българитѣ край линията и по гаритѣ ни изглеждаха очудени, а нѣкои поздравяваха. Но това последното се случваше между гаритѣ, по пътя, повече отъ страна на селянитѣ. На самитѣ гари подобно нѣщо никой не се опитваше да направи, макаръ че случайно и тукъ се срещаха посетители. Нашия влакъ винаги спираше по гаритѣ на второстепеннитѣ линии. Тия спирания бѣха тѣй дълги, че на софийската желѣзопжтна гара стигнахме едзамъ около 19 часа, когато бѣше вече съвсемъ тъмно. Тукъ нашия влакъ бѣше поставенъ на най-отстранената линия. При пристигането никой не ни посрещна; азъ съ адютанта отидохъ на гарата, намѣрихъ коменданта — единъ генералщабенъ полковникъ, на когото се прѣставихъ и му съобщихъ, че нашия влакъ е пристигналъ на гарата и е спрѣлъ на най-отдалечената линия, така щото ноще, безъ освѣтление, едва може да се дойде до гарата. Помолихъ го влака преди да тръгне да се предмѣсти на главната линия, за да могатъ офицеритѣ и войницитѣ да похапнатъ нѣщо топло. Той ми отговори, че за това не ще да има време, понеже нашия влакъ споредъ разписанието може да остане на софийската гара само 20 минути. Азъ повторно го замолихъ, като му казахъ, че е много студено и че войницитѣ, които сж въ не-отоплени вагони, безусловно трѣбва да се подкрепятъ поне съ по единъ топълъ чай. Отговори ми, че за това ще види и ще ми съобщи, а следъ това си отиде въ канцеларията. Запозѣдахъ на адютанта си да съобщи на офицеритѣ да дойдатъ всички въ ресторана на вечеря, а за подофицеритѣ и войницитѣ да поржча чай. Когато офицеритѣ дойдоха, всички наедно влѣзоха въ локала, който бѣше препълненъ съ посетители: офицери, подофицери, войници, граждани и даже дами и когато ни видѣха въ нашата сръбска униформа, всички бѣха изненадани и ни следаха съ очудване. Щомъ седнахме на масата, дойде единъ български стражаръ и ми съобщи, че ме вика коменданта на гарата. Когато отидохъ при него, той ми каза, че нашия влакъ ще се докара на главната линия, но моли много да се не бавимъ и щомъ влака дойде на линията да тръгнемъ. Съмняваше се, че, ще може да даде чай на войницитѣ, или нѣщо друго топло, но че той ще телеграфира на коменданта на пловдивската гара, тамъ да се приготви всичко, като ми поиска числото на войницитѣ. Презъ време на разговора повикаха го на телефона и щомъ почна да

говори, каза ми: „Търси ви полковникъ Цвѣтковъ да говори съ васъ лично“. Явихъ се и полковникъ Цвѣтковъ ме запита защо не сме наченали по-рано пренасянето, съ колко влака ще се пренесе цѣлия материалъ и муницията и ми каза: „Бързайте, защото ви чакатъ дълго време“.

По всички въпроси му дадохъ отговоръ и разговора се свърши; поблагодарихъ на коменданта на гарата и отидохъ пакъ въ ресторана. За войниците не получихме нищо топло, а ние офицеритѣ едвамъ можахме да намѣримъ нѣщо за вечеря. Още не бѣхме вечеряли, когато дойде дежурния офицеръ и съобщи, че нашия влакъ е вече на линията и че коменданта на гарата заповѣдалъ веднага да тръгнемъ. При излизането отъ локала на гарата имаше много свѣтъ: офицери, войници, граждани, дами. Полицейскитѣ органи не можеха да ги отстранятъ, при все, че за това имаше нареждане, а нашитѣ подофицери и войници стояха край влака и пѣха наши войнишки пѣсни. Никой отъ присѣтствуващитѣ не каза поне едно „добре дошли“ или „добъръ път“. Всички мълчеха и само ни изглеждаха, особено облѣклото и външния видъ на нашитѣ войници, и съ внимание слушаха нашитѣ пѣсни. Заповѣдахъ да се влѣзе въ влака, а въ това време дойде коменданта на гарата и ми съобщи, че е време да тръгва влака и че е телеграфиралъ на коменданта въ Пловдивъ да приготви чай за всички и закуска. Сбогувахъ се съ него, поблагодарихъ му и влѣзохъ въ влака.

Нашия влакъ тръгна отъ софийската гара въ 20 часа. Пътувахме цѣлата нощъ и на нѣкои гари престоявахме доста дълго, разбира се, на второстепеннитѣ линии. Едвамъ въ 10 часа сутринята на 18. февруарий стигнахме въ Пловдивъ. Разбира се, че нашия влакъ пакъ бѣше поставенъ на една далечна линия, където ни причака единъ български офицеръ — капитанъ, който ми съобщи, че нашия влакъ, по разпореждане на коменданта на гарата, може да остане само 20 минути. На това му отговорихъ, че туй е невъзможно, понеже нашитѣ войници презъ време на пътуването въ неотоплени вагони на този голѣмъ студъ и снѣгъ замръзнаха и иматъ нужда отъ нѣщо топло; освенъ това, добитъка трѣбва да се напои. Запитахъ го коменданта на гарата снощи получилъ ли е телеграма отъ коменданта на софийската гарата да се приготви за хората чай, отговори ми, че самъ той е на служба при коменданта на гарата, но телеграма съ подобно съдържание не е получавана. Замолихъ го да ме заведе при коменданта на гарата, а на дежурния офицеръ и на командиритѣ на батареитѣ разпоредихъ въ ресторанта да се поръча чай за войниците. Когато отидохъ при коменданта на гарата — артилерийски полковникъ, представихъ му се и го замолихъ нашия влакъ да престои на гарата до като войниците получатъ топълъ чай, за което

той е предизвестенъ съ телеграма отъ коменданта на софийската гара.

Той ми каза, че не е получавалъ никаква телеграма и че въ ресторана за толкова войници за 20 минути, колкото ще престои нашия влакъ, е абсолютно невъзможно да се приготви чай. Казахъ му, че това е необходимо поради силния студъ и ме очудва какъ да не е получилъ телеграма, когато отъ менъ се поиска даже и числото на хората. До като се разговаряхме, къмъ мене се приближи единъ господинъ въ униформа на английски войникъ и ми каза, че е отъ Далмация и е на служба при английската мисия въ Пловдивъ; каза ми още, че английската мисия ще приготви бързо чай за всичкитѣ войници. И наистина, въ скоро време всички офицери и войници получиха топълъ чай и бисквити. При разпредѣлянето на чая и бисквититѣ присѣтствуваха представителя на английската мисия съ болшинството отъ членоветѣ, на които изказахъ моитѣ благодарности за вниманието и посрещането. Тѣхнитѣ имена имахъ въ бележника си и въ операционния дневникъ, но тѣ останаха и пропаднаха въ Нишъ въ архивата на гаубичния полкъ презъ време на завръщането на полка. Въ разговора си съ тѣхъ имъ казахъ какво ми е казалъ коменданта на гарата, а тѣ ми казаха, че това не е вѣрно и че тѣ познаватъ добре българитѣ и тѣхното мнение за насъ, следователно, такова посрещане не трѣба да ни очудва. Питаха ме истина ли е, че сме продали на българитѣ новия си артилерийски материалъ съ мунициитѣ, защото така се научили, а и официално било съобщено за това. Отговорихъ имъ същото, което казахъ и на нашия представителъ въ Цариградъ. Презъ време на нашия разговоръ около насъ се навѣрташе коменданта на пловдивската гара и постоянно подсещаше по-скоро да се раздава чай да не би да закъснѣе влака и той да се изложи на неприятности.

Следъ като офицеритѣ, подофицеритѣ и войниците закушиха, поблагодарихъ повторно на представителитѣ на английската мисия, сбогувахъ се и съ другитѣ членове и заповѣдахъ на войниците да навлизатъ въ влака, който тръгна отъ Пловдивъ въ 11 часа. Пътувахме както и прежния день, съ закъснѣния по гаритѣ, така че въ Свиленградъ пристигнахме въ полунощъ. Презъ всичкото време нашитѣ войници, особено при влизането отъ гаритѣ и при преминаване презъ населени пунктове, пѣха, а българитѣ гледаха влака и се удивляваха.

На гарата въ Свиленградъ нѣмаше никакво посрещане и коменданта на гарата — единъ генералщабенъ полковникъ, ми съобщи, че нашитѣ влакове ще продължатъ до карагачката гара и тамъ ще се разтоварватъ. Той ми предаде заповѣдта на началника на 8. п. Тунджанска дивизия генералъ Кирковъ, въ която бѣ казано, че съ гаубичната артиле-

рия влизаме въ състава на неговата дивизия, която се намира на южния секторъ; една гаубична 120 мм. батарея да изпратя въ състава на нашата Дунавска дивизия II. позивъ, която се намираше на северозападния секторъ; впрегателни сръдства щѣли да дадатъ неговитѣ артилерийски полкове, а назначенитѣ за тая целъ офицери ще покажатъ кжде трѣбва да се събератъ батареитѣ; азъ съ единъ неговъ офицеръ, веднага да ида въ щаба му.

При всичко, че нашитѣ влакове пристигнаха нощно време и въ голѣми студове и снѣгове, на гарата нѣмаше где да се подслонятъ хората и добитѣка, нѣмаше и освѣтление, а коменданта на гарата Карагачъ искаше разтоварването да почне веднага, понеже вагонитѣ били нуждни и гарата трѣбвало да бжде постоянно чиста за минаване на други влакове и др. такива. Азъ му казахъ, че това презъ нощта, безъ освѣтление и при такъвъ силенъ студъ, е невъзможно. особено, когато ми каза, че хората и добитѣка нѣмало где да се подслонятъ. Замолихъ го да ми остави нѣколко вагона отъ единъ импровизиранъ санитаренъ влакъ, съставенъ отъ вагони „Н“, който стоеше до нашия влакъ, та поне хората да подслоня следъ разтоварването. Той ми каза, че на драго сърдце би направилъ това, но този влакъ трѣбвало да се махне. Най-после, понеже му обещахъ, че разтоварването ще стане бързо, той позволи да останемъ въ влака, но при условие, че разтоварването ще почне веднага на разсъмване.

Разтоварването извършихме сутринята рано. Тукъ отъ българска страна присѣтствуваха единъ щабъ офицеръ отъ тежката артилерия съ нѣколко офицери, които трѣбваше да приематъ нашия материалъ и да го заведватъ.

Следъ разтоварването въ Карагачъ на 19. февруарий 1913. г., при втора заповѣдъ, една 120 м. м. гаубична батарея бѣше изпратена въ Кадж-кѡй, а другитѣ останали гаубични батареи въ Татаръ-кѡй, гдето бѣше щаба на 8. п. Тунджанска дивизия.

III. Подъ Одринъ*)

19. февруарий. Като говори за срещата си съ началника на 8. п. Тунджанска дивизия — генералъ Кирковъ, къмъ чиято дивизия е билъ придаденъ, автора казва: „Той е отъ старитѣ български офицери, много сериозенъ и пълненъ съ тактъ“.

*) До тукъ преведохме буквално съдържанието статията на автора. По нататѣкъ той излага своя дневникъ за военнитѣ действия отъ представлението му на началника на 8. п. Тунджанска дивизия (19. февруарий), до деня на възвръщането му въ Сърбия (29. априлъ). Отъ тоя дневникъ ще бждатъ дадени извлѣчения, които представляватъ интересъ за характеристиката на нашитѣ тогавашни съюзници. Б. Пр.

20. февруарий. Автора говори за обхождането позицията заедно съ началника на артилерията отъ 8. п. дивизия — полковникъ Бѣчеваровъ, за когото казва, че макаръ да е билъ на тая позиция два месеца, превелъ автора презъ открито пространство и когато турцитѣ ги забелязали открили по тѣхъ огънь.

7. мартъ. „Чудно ми е защо не ми позволяватъ да открива огънь. Говори се, че Одринъ ще се предаде и ако действително се предаде, българитѣ ще говорятъ, че ние не сме взели участие при обсадата“.

10. мартъ. „Преди почването на стрелба отъ нашата артилерия, началника на 8. п. Тунджанска дивизия издаде заповѣдъ българската пехота да се скрие въ своитѣ закрития, защото сигурно турската артилерия, когато усети действието на нашата артилерия, ще почне да бие цѣлия секторъ“.

Стрелбата отъ сръбската артилерия е открита, автора продължава: „Отъ попадането на снарядитѣ около целитѣ се вижда, че подготовката за стрелбата е много добра; точността на гаубичитѣ отлична, разрушителното действие ужасно; муницията много добра. Това е единственъ примѣръ въ военната история, гдето е употребена артилерия въ война безъ предварително обучение, безъ познаване материала и безъ предварително извършени стрелби и при това първитѣ свои изстрели така добре насочила, че веднага попаднали въ цельта. За всичко това трѣбва да се благодари на добрата подготовка на началническия персоналъ и войницитѣ, особено на добрия гаубиченъ материалъ“.

16. мартъ. „Генералъ Кирковъ обикаля частитѣ и имъ говори за предстоящата атака на Одринъ. Всички сж противъ това, и открито заявяватъ, че турцитѣ сами ще се предадатъ и не могатъ издържа още 2-3 месеца. Имаше и таква отговори: „Искаме, но вие и останалитѣ офицери да вървите напредъ“.

25. мартъ. За действията на своята артилерия автора пише: „Виждаха се ясно какъ здрави бетонни зидове отъ турскитѣ батареи падаха и се рушаха“.

26. мартъ. Презъ време на самата атака той пише: „Видѣхъ презъ това време, че много български подофицери и войници бѣха доста пияни, а мнозина въ джобовѣтъ на шинелитѣ си носѣха бутилки съ ромъ и конякъ, та и насъ принуждаваха да пиемъ“.

Следъ падането на крепостта, автора поискалъ разрешение отъ генералъ Кирковъ да види резултатитѣ отъ своята артилерия и отишълъ при Карагачъ. „Прегледахме групата тежка артилерия предъ Карагачъ и видѣхме, че действието на нашата артилерия е „страховито“ . . . и български офицери обхождаха всички батареи, а сжщо и населението отъ Карагачъ. Всички се очудваха на това силно и точно дейст-

вие. Българските офицери обясняваха на присъстващите, че това сж резултати отъ действията на тѣхната артилерия. Азъ и командира на нашия крепостенъ артилерийски полкъ доказахме, че това е отъ действието на нашитѣ батареи, което ясно се види отъ запалкитѣ, пръснати около батареитѣ отъ нашитѣ разпръснати снаряди“. При срещата на автора съ турски офицери отъ Карагачката турска артил. група, турцитѣ, които слушали за присъствието на сръбската артилерия на южния секторъ съ падането на първитѣ снаряди си казали: „Това е сръбската тежка артилерия“.

Когато автора разговарялъ съ турскитѣ офицери, предъ него се представили двама офицери-артилеристи, единия майоръ, а другия капитанъ, комуто разкрили, че сж германци на турска служба, но не смѣли да се признаятъ предъ българитѣ, защото се бояли да ги не убиятъ. Сжщевременно го помолвили да не казва това на българитѣ; автора обещахъ.

... „При завръщането си въ Татаръ-къой срещнахъ една колона турски офицери, конвоирани отъ българи; всѣки отъ тия офицери носѣше съ себе си по нѣкоя вещь, защото знаяха какво ги очаква въ пленъ, особено въ български пленъ“.

28. мартъ. Автора се мѣсти отъ Татаръ-къой въ Карагачъ и среща пленници офицери и войници и пише: „Съ тѣхъ постъпваха безчовѣчно, обираха ги и ги убиваха. При преминаването моста на Марица четири турски войници се хвърлиха отъ моста и се удавиха“.

29. мартъ . . . „Всички български вестници сж пълни съ похвали за българската армия, която съ шурмъ завзела Одринската крепостъ, а за нашата армия нищо не се упоменавъ. Действително, не е за хвалене, но ако не бѣше нашата армия и нашата тежка артилерията, тѣ едва ли биха биха въ състояние да завзематъ Одринъ, понеже презъ време на атаката тѣхния 53. полкъ, презъ нощта на 24/25. мартъ, се разбѣга и ако не бѣше нашата тежка артилерия да го спре и да го подкрепи, кой знае какво щѣше да стане на нашия юженъ секторъ“.

30. мартъ. Автора обикаля фортоветѣ Карагачъ и Демердешъ. „При обиколката намѣрихме голѣмо число заклани турски войници въ окопитѣ, казематитѣ, доловетѣ и по самото поле“.

3. априлъ. Снемане отъ позиция и прибиране въ Карагачъ.

26. априлъ Пристигане въ Сърбия.

Превелъ Хр. Георгиевъ